

Új mikrotubulus funkció a genetikai boncolás tükrében

Témaválasztás és a genetikai boncolás módszere (szemelvény műhelyünk munkáiból)

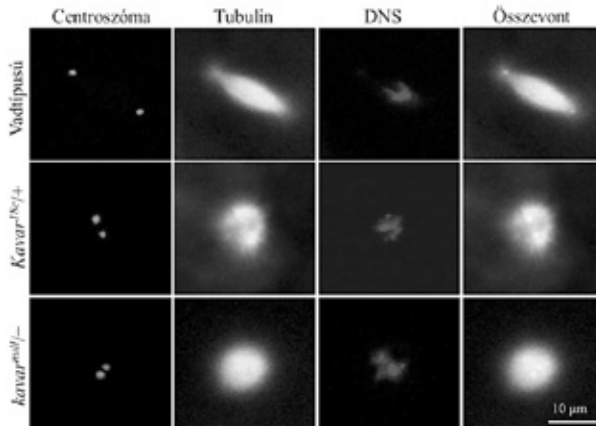
A „miért kezdődik el az embriógenézis egy megtermékenyült petesejtben” kérdés sokak érdeklődésére számíthat. A feltételek minden bizonnyal a petesejt érése során teremtődnek meg, hisz’ a zigóta fejlődése kezdetén nem hagyatkozik saját génjeire, azok egy ideig be sem kapcsolnak. A START jelet azonosítandó feltételeztük, hogy az olyan gén (gének) terméke, amely az anyában fejeződik ki, és termékének a megtermékenyülés után, az embriógenézis elkezdődésében van szerepe. Kísérleti objektumként a genetikusok egyik kedves modell-faját, a muslicát (*Drosophila melanogaster*) választottuk, valamint az ún. genetikai boncolás módszerét: olyan domináns nőstény-steril (*Fs*) mutációkat indukáltunk és vizsgáltunk, amelyek valamelyikét hordozó mutáns nőstényeknek ugyan képződnek petéik, amelyek bár meg is termékenyülnek, ám nem kezdődik el bennük az embriógenézis. Az *Fs* mutáns allélok lényegében olyan eszközök, amelyekből kiindulva megismerhetjük az ép (+) gén molekuláris funkcióját.

Kavar^{18c}, a domináns nőstény-steril mutációk egyike

A műhelyünkben indukált *Fs* mutációk egyike *Kavar*^{18c} (Erdélyi and Szabad 1989). Amíg a vad típusú nőstények petéiben az első osztódás során kialakul a jellegzetes magorsó két centroszómával és a mikrotubulusokkal (MT), addig a *Kavar*^{18c}/+ nőstények petéiben alig különülnek el a leánycentroszómák, a MT-ok pedig csupán egy kicsiny bojtocskát képeznek (1. ábra). A szokatlan jelenség alapján arra következtettünk, hogy az ép gén termékének a leánycentroszómák elkülönülésében lehet szerepe, egy eladdig ismeretlen folyamatban.

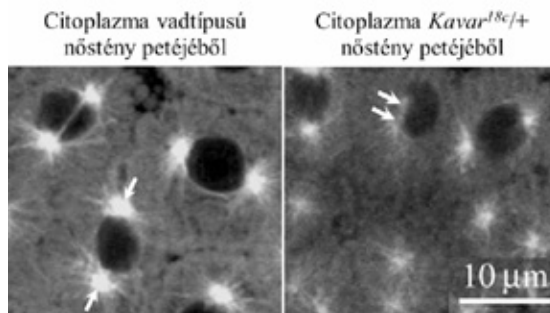
A *Kavar*^{18c} allélból az ép génhez, annak szerepének megismeréséhez a következő lépések vezettek. Először *Kavar*^{18c}/+ nőstények petéiből kevéske citoplazmát szívtunk ki, és injektáltuk olyan nőstények petéibe, amelyekben a tubulinmolekulák egyik típusa zölden fluoreszkált (2. ábra). A citoplazma

injekció nyomán a leánycentroszómák csak részlegesen váltak szét, ami azt jelzi, hogy a *Kavar^{18c}/+* nőstények petéinek citoplazmája mérgező, ép embriókba injektálva is kifejti hatását. Ebből az következik, hogy a *Kavar^{18c}* mutáció ún. funkciónyeréses típusú: kódolja a géntermék-képződést.

1. ábra. A centroszómák, a MT-okból álló magorsó, valamint a DNS helyzete a megtermékenyülést követő első osztódás során vadtípusú, *Kavar^{18c}/+*, valamint *kavar^{null}/-* nőstények petéiben. (Itt – egy olyan deficiencia jele, amely eltávolítja az ép gént.)

A centroszómákat vörösen, a MT-okat alkotó tubulin molekulákat zölden fluoreszkáló ellenanyaggal, a DNS-t kéken fluoreszkáló festékkel jelöltük.

2. ábra. A *Kavar^{18c}/+* nőstények citoplazmája mérgező: ép embriókba injektálva megakadályozza a leánycentroszómák elkülönülését (↙ és ↘). A beinjektált petékben a tubulin-molekulák egyik típusa zölden fluoreszkált, kivilágította a MT-okat és a centroszómákat.

A következő kérdés az volt, hogy vajon a *Kavar^{18c}*-kódolt toxikus, és az ép gén terméke ugyanabban vagy más-más folyamatban szerepel. A kérdést megválaszolando olyan *Kavar^{18c}/+/+* nőstényeket készítettünk, amelyek a *Kavar^{18c}*

mutáns allél mellett két ép gént hordoztak. Minthogy a *Kavar*^{18c}/+/+ nőtények petéiben az embriogenezis tovább haladt a bojtocska-stádiumnál, sőt némelyikből lárva kelt ki, arra következtettünk, hogy a *Kavar*^{18c} mutáció ún. domináns negatív típusú: az ép és a *Kavar*^{18c} mutáns allél által kódolt géntermékek ugyanabban a folyamatban játszanak szerepet. Úgy, hogy a mutáns géntermék akadályozza az ép funkcióját. Megismerve *Kavar*^{18c} domináns negatív természetét kezdtük el az ép gén molekuláris szintű vizsgálatát.

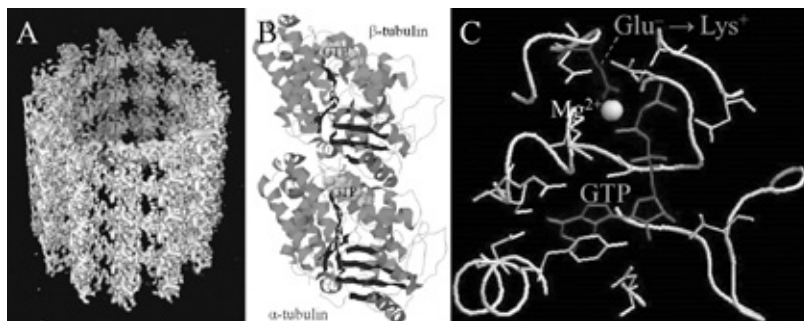
A *kavar*^{null} mutáció és haszna

A funkciónyeréses domináns mutációk (mint pl. *Kavar*^{18c}) egy második mutációval funkcióvesztéses, recesszív alakíthatók (Erdélyi and Szabad 1989; Venkei and Szabad 2005). Mi is ezt tettük: mutagenizáltuk *Kavar*^{18c}-t, miáltal *kavar*^{null} allélokot készítettünk. (*Kavar*^{18c}-t hordozó hímekeket sugaraztunk be röntgensugárzással, és kereszteztük +/+ nőtényekkel). Az utód *Kavar*^{18c}/+ nőtények sterilek, kivéve azokat, amelyek *kavar*^{null}/+-ak. Tőlük utódok származnak, akiből a *kavar*^{null} allél izolálható; Venkei and Szabad 2005.) A *kavar*^{null} mutációknak három haszna van. (1) Vele megállapítható, hogy mi történik az ép gén funkciójának hiányában. Amint azt az 1. ábra mutatja, az ép gén hiányában nem különülnek el a centroszómák, ahogy a *Kavar*^{18c}/+ nőtények embrióiban sem. Ez a tény megerősítette korábbi következtetésünket: az ép gén termékének a leánycentroszómák elkülönülésében van szerepe. (2) Itt be nem mutatott kísérletek alapján meg lehet határozni az ép gén helyét, aminek ismeretében a *kavar*^{null} allélt kombinálni lehet a közeli gének mutáns alléljaival. Mi is ezt tettük, és megállapítottuk, hogy *Kavar*^{18c} és a *kavar*^{null} allélok az α Tub67C gént azonosítják (Venkei and Szabad 2005). Az α Tub67C gén terméke az α 4-tubulin, az α -tubulin család egyike, az ún. anyai eredetű tagja (Matthews és mtsai. 1993). (3) A *kavar*^{null} allélból kiindulva megklónoztuk az α Tub67C gént, és megismertük molekuláris funkcióját.

Tubulinok és MT-ok

Az eukarióta sejtekben az α - és β -tubulinok azok a fehérjemolekula-féleségek, amelyek polimerizációjával 24 nm átmérőjű csövecskék épülnek fel, a MT-ok (3 a. ábra). A MT-ok nemcsak a sejtvázs alkotói, hanem egyben olyan pályák is, amelyeken motormolekulák haladnak, miközben terhet szállítanak. A MT-ok téglácskái olyan tubulin dimer molekulák, amelyekben egy α -, valamint egy

β -tubulin kapcsolódik össze (3 b. ábra). A tubulinmolekulákba egy-egy GTP is illeszkedik. A GTP nemcsak szerkezeti elem, hanem ahhoz is szükséges, hogy dimerek képződjenek, kapcsolódjanak. A GTP-t aminosav-oldalláncok tartják a helyén, közvetlenül vagy egy Mg^{2+} ionon át (3 c. ábra). A MT-ok csodálatos tulajdonsága, hogy gyorsan képesek össze- és szétszerelődni, átrendeződni a sejt pillanatnyi szükséglete szerint. Olykor sejtvázként és pályaként funkcionálnak, hogy aztán a sejtosztódás során a magorsó épüljön fel belőlük.

3. ábra. MT és építőelemei. Az ábra (A) része egy MT szakasz molekula-modelljét mutatja. Egy α - és egy β -tubulin kapcsolódásával képződnek azok a tubulin dimerek, amelyekből a MT-ok felépülnek. (B és C) Mindkét tubulinféleség szerkezeti eleme a GTP, amely aminosav-oldalláncokkal, valamint egy Mg^{2+} ionon keresztül egy glutaminsavval kapcsolódik. A *Kavar*^{18c}-kódolt E82K- α 4-tubulin molekulákban a 82., negatív töltésű glutaminsav (egybetűs kódja E) helyén pozitív töltésű lizin (K) van. Az E⁸²→K aminosavcsere a *Kavar*^{18c}-vel kapcsolatos minden rendellenesség forrása.

α 4-tubulin, az anyai eredetű α -tubulinféleség

A tubulinok az evolúció során bevált, aminosav-sorrendjükben erősen megőrzött molekulák (4. ábra). Az α 4-tubulin egy, a muslica korai embriogenezise során használt, az ún. anyai eredetű α -tubulinféleség (Matthews és mtsai. 1993; Máthé és mtsai. 1998; Venkei and Szabad 2005; Venkei és mtsai. 2006). Az embriogenezis azon szakaszában játszik szerepet, amelyben a sejtmagvak nyolcpercenként osztódnak, mélyen a citoplazmában vannak, távol a támpontként szolgáló sejthártyától (5. ábra). Az α 4-tubulin a pete citoplazma α -tubulin-készletének 20%-át alkotja, a további 80% az α 1-, illetve a vele csaknem azonos aminosav-sorrendű α 3-tubulin, az a két ún. konstitutív típusú α -tubulinféleség, melyek mindig és minden sejtben jelen vannak. Azt, hogy az α 4-tubulinra szükség van, az bizonyítja a legjobban, hogy hiányában nem

kezdődik el az embriógenesis, és csak egy kicsiny MT-bojt képződik (1. ábra). Vajon mi az $\alpha 4$ -tubulin-molekulák szerepe az embriógenesis korai szakaszában? A kérdést megválaszolandó olyan anti- $\alpha 4$ -tubulin ellenanyagot készítetünk, amellyel az $\alpha 4$ -tubulin-molekulák láthatóvá tehetők, amely ellenanyag nem ismeri fel a többi tubulinféleséget (Venkei és mtsai. 2006).

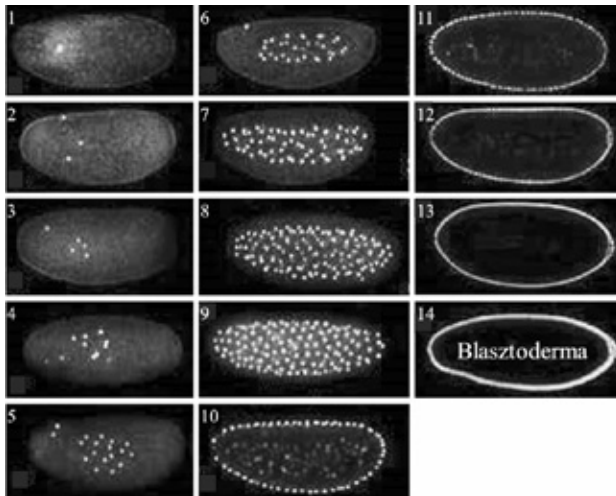

4. ábra. A szarvasmarha és a musca α -tubulinjai csak a szaggatott vonallal körbefuttatott és halványan kitöltött helyeken különböznek.

A musca $\alpha 4$ -tubulinja a szürkén jelölt helyeken tér el az $\alpha 1$ -tubulintól.

(Az 52. helyen beékelődött, 11 aminosavból álló blokk szerepe máig ismeretlen.)

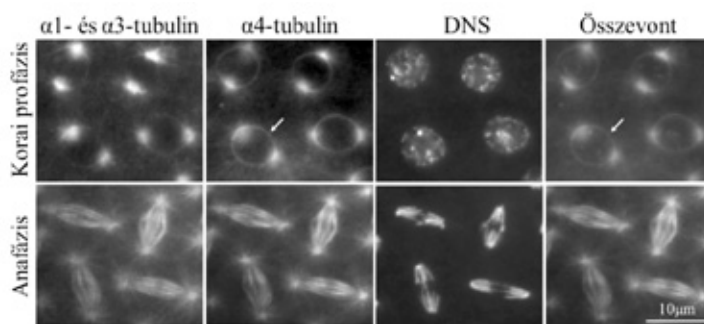
A *Kavari^{18c}* mutáció nyomán a 82. aminosav (glutaminsav; E) helyén lizin (K) van.

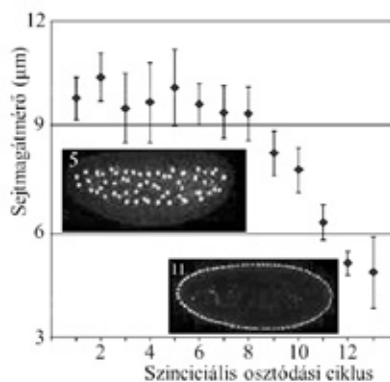
5. ábra. A musca-embriógenesis első kilenc stádiumában a fehér pöttyként feltűnő sejtmagvak nagyok, a citoplazma mélyén vannak, távol a sejtártyától.

A citoplazma egy szincícium: egyetlen sejt sok-sok sejtmaggal.

Az anti- $\alpha 4$ -tubulin ellenanyaggal folytatott vizsgálatok világosan megmutatják, hogy az $\alpha 4$ -tubulin, ugyanúgy, mint az $\alpha 1$ -, illetve az $\alpha 3$ -tubulinok, beépül a MT-okba (6. *ábra*). Az is nyilvánvaló, hogy az $\alpha 4$ -tubulin előszeretettel épül be az ún. interpoláris MT-okba, amelyek az egyik centroszómától a másikig nyúlnak, és követik a sejtmaghártyát (Venkei és mtsai. 2006). Ez a megfigyelés azt jelzi, hogy az $\alpha 4$ -tubulin-molekulák teszik lehetővé, hogy az interpoláris MT-ok kapcsolatban legyenek a sejtmaghártyával. Nem véletlen, hogy az embriógenézis kezdeti szakaszában a sejtmagok nagyok, görbületi sugaruk kicsi, és az egyébként meglehetősen merev MT-ok anélkül követhetik a sejtmaghártya görbületét, hogy eltörnének (5. és 7. *ábra*). Ám amint a magok a sejhártya közelébe érnek, és azt támpontként használhatják, már nincs szükségük az interpoláris MT-okra, a sejtmagvak mérete a korábbiak felére, harmadára csökken (7. *ábra*; Venkei és mtsai. 2006).

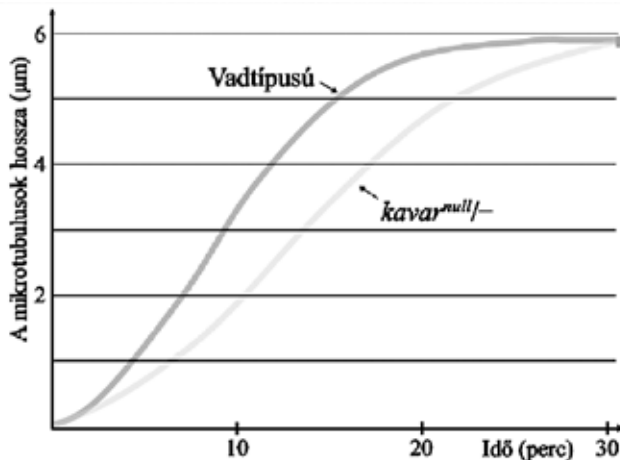
6. *ábra*. A konstitutív $\alpha 1$ - és $\alpha 3$ -tubulin, valamint az $\alpha 4$ -tubulin egyaránt a MT-ok alkotója. Az $\alpha 4$ -tubulin előszeretettel van jelen azokban az ún. interpoláris MT-okban, amelyek a sejtmaghártya mentén futnak, az egyik centroszómától a másikig ($\sphericalangle$).

7. *ábra*. A sejtmagátmérő változása az osztódási ciklusok során a muslicaembriókban.

Interpoláris MT-ok és a centroszómák pozicionálása

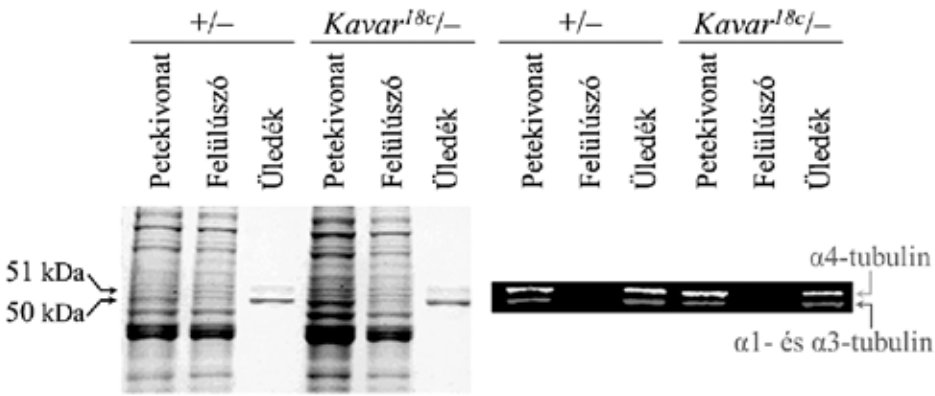
Az $\alpha 4$ -tubulin szerepére azok az *in vitro* kísérletek derítettek fényt, amelyekben a MT-ok növekedését követtük nyomon az idő függvényében. A kísérlet menete a következő volt. Citoplazmát gyűjtöttünk vad típusú (+/-), valamint *kavar^{null}/-* nőstények petéiből, mely utóbbiakban nincs $\alpha 4$ -tubulin. A citoplazmához GTP-t adtunk, segítettő a MT-ok képződését és növekedését, majd megmértük a képződött MT-ok hosszát. Nem kis meglepetésünkre 30 perc alatt a MT-ok egyforma hosszúra növekedtek. Ám a MT-ok nyolc perc elteltével és $\alpha 4$ -tubulin jelenlétében mintegy kétszer olyan hosszúra növekedtek, mint $\alpha 4$ -tubulin nélkül (8. ábra). Ez a megfigyelés azt jelenti, hogy az $\alpha 4$ -tubulin a MT-ok gyors növekedéséhez szükséges (Venkei és mtsai. 2006). Igyekezettük érthető, hiszen az embrióban egy ciklin/ciklin-dependens-kináz „óra” szabályozza a magosztódás-ciklusokat. Akkor is, ha a centroszómák a sejtmaghártya mentén az ellentétes pólusokba jutottak, és akkor is, ha nem. A *kavar^{null}/-* nőstények petéiben, $\alpha 4$ -tubulin hiányában a MT-ok lassan növekszenek, a centroszómákat csak csekély mértékben tudják elkülöníteni, azok lekésik a ciklus eseménysorozatát, nem képződnek magorsók, a sejtmagvak nem osztódnak, az embriók elpusztulnak, a nőstények sterilek.

8. ábra. A MT-ok méretének változása *in vitro* polimerizáció során $\alpha 4$ -tubulin jelen- és távollétében, rendre vad típusú (+/-), valamint *kavar^{null}/-* nőstények petéiből izolált citoplazmában.

Azt, hogy miként okozzák a *Kavar^{18c}*-kódolt E82K- $\alpha 4$ -tubulin-molekulák MT-bojtok képződését, a következő kísérlet eredményei nyomán értettük meg

(9. ábra). Vadtípusú (+/-), valamint *Kavar^{18c}/-* nőtények peteiből citoplazmát gyűjtöttünk, bennük MT-ok képződését indukáltuk, a mintákat lecentrifugáltuk, hogy a MT-ok leülepedjenek. Mintát gyűjtöttünk a petekivonatból, a felülúszóból, valamint az üledékből. A mintákból fehérjét izoláltunk, és alkotóit gélelektroforézissel elválasztottuk. Anti- α 4-tubulin, valamint anti- α 1- és α 3-tubulin ellenanyaggal megvizsgálva a mintákat, arra derült fény, hogy az E82K- α 4-tubulintmolekulák beépülnek a MT-okba (9. ábra). Minthogy az E⁸²→K aminosav-csere miatt az E82K- α 4-tubulin molekulákban a GTP-kötés, a β -tubulinnal történő kapcsolódás bizonytalan, a normálisnál rövidebb MT-ok képződnek (1. és 3. ábra). Olyannyira rövidek, hogy nem tudják a centroszómákat az ellentétes pólusokba tolni.

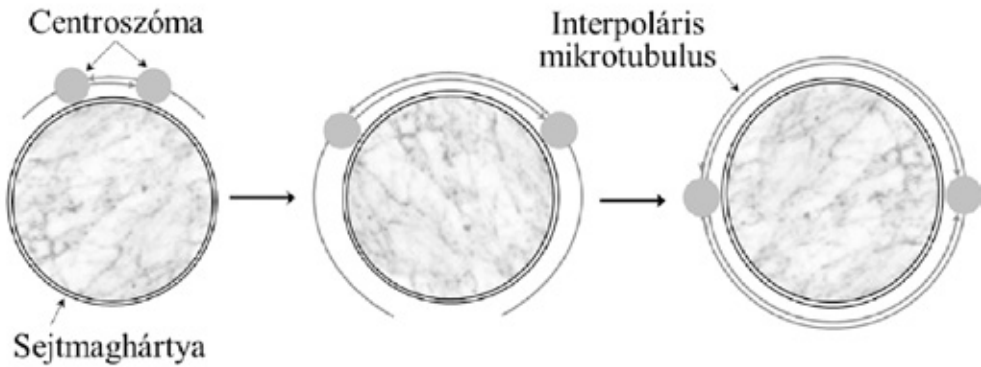

9. ábra. A *Kavar^{18c}*-kódolt E82K- α 4-tubulinmolekulák beépülnek a MT-okba.

A centroszómák pozicionálása

Munkánk során arra derült fény, hogy az α 4-tubulin-molekuláknak ahhoz szükségesek, hogy (i) az interpoláris MT-ok rövid idő alatt kellő hosszúságúra növekedjenek, és (ii) mindeközben kapcsolatban legyenek a sejtmaghárttyával, követhessék annak görbületét. Növekedésük közben a poláris MT-ok a centroszómákat a sejtmaghárttya mentén az átelleni pólusokba tolják, hogy aztán lehetővé tegyék ép magorsók képződését, a magosztódások lefolyását (10. ábra). Az embriogenezis kezdetén, amikor a sejtmagvak még a citoplazma mélyén, a sejtjárártól távol vannak. A fent bemutatottak alapján megismertük az α 4-tubulin szerepét, és a centroszómák elkülönülésének új, korábban ismeretlen mechanizmusát írtuk le (10. ábra; Venkei és mtsai. 2006).

10. ábra. Az interpoláris MT-ok, miközben gyorsan növekszenek és a sejtmaghártyához tapadnak, a centroszóákat az átelleni pólusokba tolják. A centroszóák mozgása akkor ér véget, amikor az ellentétes irányból érkező MT-ok egyforma erővel tolják őket.

Köszönetnyilvánítás

Az itt bemutatott kutatások sikere elsősorban két kiváló doktoranduszhallgatónak köszönhető, Gáspár Imrének és Venkei Zsoltnak. Kutatásaink anyagi fedezetét egy MTA (B08 211), egy OTKA (NI 69180) kutatási program, valamint a Szegedi Tudományegyetem Multidiszciplináris Orvostudományok Doktori Iskolája biztosította.

Irodalom:

- ERDÉLYI, M. AND SZABAD, J.: Isolation and characterization of dominant female sterile mutations of *Drosophila melanogaster*. I. Mutations on the third chromosome. *Genetics* 122: 111–27. 1989.
- MATTHEWS, K. A., REES, D. AND KAUFMAN, T. C.: A functionally specialized α -tubulin is required for oocyte meiosis and cleavage mitoses in *Drosophila*. *Development* 117, 977–91. 1993.
- MÁTHÉ, E., BOROS, I., JÓSVAY, K., LI, K., KAUFMAN, T.C. AND SZABAD, J.: The Tomaj mutant alleles of α -tubulin67C reveal a requirement of the encoded maternal specific tubulin isoform in the sperm aster, the cleavage spindle apparatus and neurogenesis during embryonic development in *Drosophila*. *Journal of Cell Science* 111: 887–96. 1998.

- VENKEI Z. AND SZABAD J.: The *Kavar^D* dominant female-sterile mutations of *Drosophila* reveal a role for the maternally provided α -tubulin4 isoform in cleavage spindle maintenance and elongation. *Molecular Genetics and Genomics* 273: 283–89. 2005.
- VENKEI, Z., GÁSPÁR, I., TÓTH, G. AND SZABAD J.: α 4-tubulin is involved in rapid formation of long microtubules to push apart the daughter centrosomes during early *Drosophila* embryogenesis. *Journal of Cell Science* 119: 3238–48. 2006.